

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

CZEGLÉDI ANDRÁS

„Petőfi kennen gelernt”

Petőfi, a romantikus Nietzsche-hős, *staccato*

Ha valamire, akkor Petőfi idegen nyelvű befogadására fokozottan igaz: „író és életműve csak recepciójának együttes figyelembevételével és elemzésével közelíthető meg”.¹ A költő idegen nyelvű befogadása maga is a kultusz szinte elválaszthatatlan részévé vált; ideértve a kultikus fordíthatóság, helyettesíthetőség és helyettesíthetlenség különös példáit. Csupán érzékeltetésképp. Újdonsült egyetemistaként bolgár évfolyamtársammal megpróbáltuk felidézni középiskolás történelemtankönyveink egymás nemzeti történelmére vonatkozó passzusait. A bolgár, illetve a magyar honfoglalás után – még némi utánagondolással is – a 19. századnál voltunk kénytelenek kikötni. „Itt esett el Botev, a bolgár Petőfi” – igyekeztem visszaadni a tankönyvi fordulatot. Épp hogy belekezdtem, Boriszban rögtön felderengett: „Ekkor lelte halálát Petőfi, a magyar Botev.”

Lett legyen szó (világ)szabadság és szerelem kínai Petőfijéről vagy „a legjobb esetben is uhdandositott” (ld. a Kertbeny-fordítások kritikáit) német Petőfi-tolmácsolásokról: szinte kínálja magát Assmann mnemohistóriai megközelítése. A voltaképpeni történésszel szemben az emlékeztörténést nem a múlt mint olyan érdekli, hanem a múlt csak úgy, ahogy emlékeznek rá; így számára az emlékek igazsága nem annyira tényszerűségükön, mint inkább aktualitásukon alapul.² A mnemohistorikust nem igazán érdekli Petőfi *an sich*, inkább „csak”, már ha ez csak, „Petőfi emlékezete” – a mód, ahogyan az éppen jelenvaló Petőfi konstruálódik.

Az alábbiakban igen röviden és vázlatosan rekonstruálok, pontosabban átültetek magyarra s körülszaladok egy német vagy inkább „jó európai” emlékdirabkát, mely töredékesen beszámol, más egyebek mellett, a gimnazista Nietzsche oly sokat taglalt Petőfi-élményéről is. Nincsenek hübrikus szándékaim, s nem áll kedvemben és tehetségemben felmondani a német nyelvű Petőfi-recepciót előtörténetestül (Lenautól, Becktől, Lisztől; pusztaromantikástul, *Roßhirt*estül, *Bei Gott, ich bin ein echt' Magyarrenkind*estül; akár persze Herdertől) a gyakran kettős hegyoromként látott-láttatott Bettina von Arnim-i rajongáson, illetve Heinén át, aki szűknek érzi német zekéjét, ha

¹ Margócsy István: A Petőfi-kultusz határtalanságáról. In uő: *Égi és földi virágzás tükre*. Budapest, 2007, Holnap, 89. o.

² Vö. Jan Assmann: *Mózes, az egyiptomi*. Budapest, 2003, Osiris, 24. sk. o.; *A kulturális emlékezet*. Budapest, 1999, Atlantisz.

nevét hallja a magyarnak, mondjuk Fontane *Graf Petöfjéig*. Arra sem érzek késztetést, hogy rekapituláljam a „Nietzsche és Petöfi”, no meg a „Nietzsche és a magyarok” szakirodalmat – benne olyan polák csemegékkal, mint a Niczky grófok, illetőleg a filozófus önnön néveredeztetése –, vagy legalább Kornis Gyula és Lengyel Béla fontosabb meglátásait; avagy hogy elgondolkojak azon, mit és mennyiben készített elő Körner *Zrinje*, melyet Nietzsche 14 évesen abszolvál. Mindösszesen tehát egy fordítás következik, s némi töprenkedések.

Irodalmi tevékenységem, azután meg a zenei. 1862.

A húsvéti vakáció előtt keletkezett az „Ermanarich” vers. A szünetidőben a „Fátum és történelem” tanulmány. Egyebekben Emersont olvastam, Büchnert az Anregungen für Kunst-ban [kortárs folyóirat] etc., Pfortében [értsd: a schulpfortei gimnáziumban] nekikezdtém Schiller Esztétikai nevelésének stb. Ápr. 29-én elolvastam Stöckert naplóját. Megismertem Petöfit [kiemelés tőlem – Cz. A.]. Longfellow kitűnő költeménye, „az öreg óra”, Pertz fordításában. Materializmus.

1861 kánikulájában befejezve „A fájdalom a természet alaphangja”, négykezes. Szt. Mihálykor sokat dolgoztam a Szerbián, utoljára karácsony körül hagytam fel vele. A „pusztai csárda győzelmi induló, vad álmok” magyar vázlatok 1862. február 2-ra elkészültek, majd húsvétig „A hős siralmas éneke”. Húsvétkor a „Merlin” tervének megfogalmazása. Ápr 29-én a bevezetés megkomponálása, „A Sátán felkél a pokolból”. Ápr 30 Már nem tetszik; oly nebéz a sátámit eltalálni és Kandidát helyesen lefesteni.³

Mi is történt? A kerekén 18 éves Nietzsche – 1862 októberében járunk – összegzi az éves irodalmi és a kétéves zenei termést. Csinált már hasonlót korábban is: Fritzchen nem egészen 14 évesen alapos önéletrajzot írt, a meglehetősen hangzatos, sőt szemtelen *Aus meinem Leben* címmel – zárásként még azt is beleírja: *Ich habe hier ganz der Wahrheit getreu erzählt ohne Dichtung und poetische Ausschmückung* [kiemelés tőlem – Cz. A.], de Goethe nevét véletlenül sem említi –, részletesen, éves bontásban felsorolva a verseit. . .

A 18 éves Friedrich visszafogottabban és önkritikusan-célratörően summáz, nem a teljesség valaminő taxatív igényével. Most nem veszi sorra egyesével a poémáit, csak egyetlenegyem emel ki; ekképpen például homályban marad, hogy 1862 augusztusában

³ *Friedrich Nietzsches Werke und Briefe. Historisch-kritische Gesamtausgabe. 2. Band. München, 1934, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 100. o. A központozásban stb. törekedtem hűen visszaadni a német eredeti jellegzetességeit.*

keletkezett a *Der alte Ungar*, olyik önhivatkozásban *Der alte Magyar* c. vers – bizonynyal Petőfi felfedezése után, s a szakirodalom szinte egésze szerint Petőfi-fordítások (Kertbeny, Hartmann-Szarvady) hatása alatt.

Pofonegyszerű módon egy bekezdés szenteltetik az irodalomnak – nem kizárólagosan az ún. szépirodalomnak, teoretikus érdekű szövegek, szerzők és tematikák szintén felbukkannak –, az olvasmányoknak és a saját írásoknak; egy másik a zenei munkásságnak. Az irodalmi bekezdésben ott a tömör megállapítás: „*Petőfi kennen gelernt.*”

A két tevékenység bemutatása jól érzékelhetően nincs egyensúlyban. A zenei utólagosan felsorolt, a címbeli évszámjelölés nem hozzá illeszkedik, és kizárólag elaborálást takar, szemben az irodalmival, mely befogadást is. Ráadásul a „*musikalische Thätigkeit*” részint származtatott: a *Lied* legelőbb vers, versélményekből születnek ama „magyar vázlatok”; ahogyan majd Petőfi megismerését is követi a *Felbők* ciklus 5 darabjának és a *Bilinc* c. versnek, értsd: német átírataiknak⁴ a megzenésítése. Mindez persze nem feltétlenül jelenti a zene alávetettségét. Egyáltalán nem. Hiszen visszahatás is érvényesül: a *Szerbia* szimfónia már egy ideje (legalább 1861 eleje óta) dédelgetett tervéből és vázlataiból szökken szárba az *Ermanarich*-vers (1862 tavaszán; a *Lied* legelőbb tehát még sem egyszerűen vers. . .). Illetve az a helyzet, azt meséli el töviről hegyire az *Irodalmi tevékenységet* közvetlenül követő bejegyzés (*Werke und Briefe*, Bd. II. 101–105. o.), hogy Liszt *Hungáriája* és *Dante-szimfóniája* nyomán már egy ideje zeneileg ott motoszkált s zenei formát nyert benne, Nietzschében, az irodalmilag még nem eléggé kiérlelt, mert nem elég távoli Ermanarich-anyag.⁵ Az „*Ermanarichstoff*”, ez a látszólag gót-hun tematikájú anyag, bevallottan magyar ihletésű.⁶

⁴ Szószerinti átiratoknak: Nietzsche a kedvezőbb zenei hangzás kedvéért át- és felülírja a német „eredetit” – azaz a fordítást –, és saját címet rendel hozzá. Az *Es winkt und neigt sich* átirat annyira megtetszik neki, hogy nem jelöli átirat voltát, s odabiggyeszi a végére: *von mir*. Ezzel némileg zavarba hozta a bűvárkodó utókort, pedig nyilvánvalóan a *Die Wolken senken sich und neigen* (ez lett a *Hull a levél a virágról* Petőfijéből Szarvadyéknál) variánsáról beszélhetünk, s az érett Nietzsche egyik kedvenc szórakozása lesz a *von mir*-eljárás.

⁵ „Es war eine Zeit, in der der Ermanarichstoff mich heftiger als je bewegte, zur Dichtung war ich noch zu sehr erschüttert und noch nicht fern genug, um ein objekt<ives> Drama zu schaffen; in der Musik aber erfolgte der Niederschlag meiner Stimmung, in der sich die Ermanarichsage völlig inkarniert hatte.” Nietzsche, i.m., 101. o. Aligha kell hosszasan felhívni a figyelmet arra, hogy a zene a későbbiekben sem – ekkor aztán igazán nem! – másodlagos, származtatott vagy alávetett jelentőségű „Dionüszosz isten utolsó tanítványának” bölcséletében.

⁶ „Allerdings, es sind keine Gothen, keine Deutschen, die ich gezeichnet, es sind – ich wage es zu behaupten – Ungargestalten”. Uo.

És a gót-hun tematika, no meg a Liszt nyomán s magyar ihletésre-alakokra szerzett zene dacára (?), az egész kompozíció tervezete jó hosszan a *Szerbia* elnevezésre hallgat.

Meg lehetne jegyezni, hogy ekkoriban Nietzsche kifejezetten foglalkoztatták az oly divatos „szerb dalok”; 1861 tavaszán, nagy bizonyossággal Talvj, vagyis Therese Albertine Louise von Jacob Robinson *Volkslieder der Serben* „historikus-metrikus” fordítását felhasználva, tercínákba írt át egy szerb hőskölteményt: *Der grimme Bogdan*.⁷ Petőfi szerbes születési nevééről – melyet Péter László nem fogad el a szerb származás bizonyítékának; a Petrovics család evangélikus vallásához persze kétség sem férhet, de Nietzsche-Nietzkynek lenne néhány szava a genealógia bonyolultságáról – s általában „szláv vonatkozásairól” Kertbenyéktől nem értesült a gimnazista.

Mindegy is – nem ez a lényegi; Nietzsche voltaképpen már ekkor jó európai. „A néprajzi szempont határai elmosódnak előtte: magyar-e vagy szerb, kevésbé fontos a »dionysosi mámor« és az »emberfeletti ember« későbbi megszerkesztőjének szemében, mint a »vadság«, a »szenvedély féktelen hatalma«” – jegyzi meg találóan Kornis Gyula.⁸

Az persze igaz, hogy az ifjú Nietzsche jó európaisága romantikus. A romantika erőterében látja Petőfit is – ez a Napnál világosabb (mennyire beszédesek lehetnének egy komoly elemzés számára az *Irodalmi tevékenységem szerzői nevei!*). Némi idő múltán, mint többé-kevésbé ismeretes, szakít a romantikával – *A tragédia születésének kései önbírálatában* saját egykori romanticizmusán is ironizál –, jó európaisága radikalizálódik, s nagyjából-egészéből eltűnik a szeme elől Petőfi.

*

A továbbiakban ugyanis Petőfi neve alig tűnik fel az életműben és a levelezésben. Akad némi levélváltás ’73–’74-ben a Petőfi-fordító, Kertbeny-rivális Theodor Opitzcal, aki mindjárt nyitólevelében modern Arkhilokhosznak nevezi Petőfit, s mellékeli a saját fordításkötetét (melyekből tehát elég jól el volt látva Nietzsche – legalább három válogatás megfordult a kezében!); Nietzsche hol válaszol, hol nem, de nagy reverenciával ír két akkor éppen közeli barátjának (Gersdorff, Rohde) „egy költő”, *Übersetzer von Petőfi* jelentkezéséről. A nagyon fineszesek pedig felhozzák Meltzl Hugót, az irodalomtudóst és Petőfi-kutatót, aki Nietzsche egyetemi társa volt Lipcsében. Noha

⁷ Goethe *Serbische Liederjät* valószínűleg ismerte a gimnazista, Mérimée *Guzláját* viszont feltehetőleg még nem, s Mérimée-ét csak a 70-es évek végétől kezdi el emlegetni – igaz, Nietzsche-nél nem mindig perdöntő, hogy kit mikor kezd el nevesíteni.

⁸ Kornis Gyula: *Nietzsche és Petőfi*. Budapest, 1942, Franklin Társulat, 6. o. Kornis éppen ezért rosszalja, hogy a Petőfi-hatás nem szervül eléggé a *Der alte Ungarban*: Nietzsche képzelete sziklát görget a magyar rónára, az öreg magyar pedig akármely nép vénembere lehetne. Uo. 8. o. Pontosan. És éppen ezért lehet, a rosszallás mellőzésével (romantikus) invencióra és európaiságra asszociálni.

egyikük *œuvre*-jében sem maradt írásos nyoma a másikkal való érintkezésnek, a Meltz-tanítványok (Barabás Ábel stb.) szerint szóban gyakran előkerült a lipcsei diáktárs.⁹ Ha Meltz és Nietzsche valaha hosszabban beszélgettek a poézisről, az kifejezetten izgalmas lehetett, már csak arra való tekintettel is, hogy előbbi minden kultikus egyoldalúsága ellenére „komoly rokonszenvvel és elismeréssel kell (...) említenünk (...) törekvését arra, hogy a nem népies Petőfi figuráját kanonizálja, s szembeszálljon egy egyoldalú népi-nemzeti kanonizációs stratégiával”.¹⁰

*

Viszont a korábbiakban egyszer, egyetlenegyszer már felbukkan a „Petőfi” név Nietzschénél. Közvetlenül Hölderliné mellett.

Mielőtt rögzítené a gimnazista, hogy megismerte Petőfit, előzetesen elhelyezi őt.

Pár héttel az *Irodalmi tevékenységem* előtt, 1862 szeptemberében fogalmazódik az *Ueber das Wesen der Musik* (Bd. II, 89. o.). Visszatérő gondolata: a zene lényege az érzelmek s a fantázia tudattalan összekapcsolása. Amint arra Kornis¹¹ is rákérdez: „S kinek a költészetében találja meg Nietzsche az érzéki benyomások egybefonódásának, az érzelmek és a képzelet zenei elemekkel való összeforrottságának jegyét a legjellemzőbben?”

Hölderlins Gedicht.

*Petőfis Gedicht.*¹²

⁹ A Meltz-tanítvány Ferdinand Laban – akit a *Petőfiana* is jegyez (*Homér és Petőfi*), no meg van egy *A prosopopoeia Lenaunál és befolyása Petőfire* c. könyve –, talán részint professzora bátorítására, küldött néhány barátságos fogadtatásra lelt entuziasztikus levelet Nietzschének: fényképet kért és kapott tőle. Petőfiről nem esett szó köztük.

¹⁰ Margócsy, i.m., 99. o.

¹¹ Kornis, i.m., 9. o.

¹² *Ueber das Wesen der Musik*. In: Nietzsche, i.m., 89. o.